

Ámosz **OZ**
Fania Oz-Salzberger

ZSIDÓK
ÉS SZAVAK

EURÓPA
KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2017

ELŐSZÓ

Ez a könyv – esszé, vagyis *non-fiction*, nyers, spekulatív, időnként pedig játékos kísérlet, hogy valamicske újat mondjon egy témáról, amelynek eredete a végtelenbe vész. Személyes hozzáállásunkat ajánljuk olvasóinknak a zsidó történelem egy alapvető aspektusához: a zsidók és a szavak viszonyához.

A szerzők: apa és leánya. Egyikük író és irodalomkutató, a másikuk történész. Azóta beszélgetünk és vitatkozunk a jelen könyv leglényegéhez tartozó témákról, amióta az egyikünk betöltötte harmadik életévét. Társszerzői mivoltunk mégis igényel némi indoklást.

Páros munkálkodásunkat leginkább azzal igazolhatjuk, ha világosan megfogalmazzuk, mit is mond ez az esszé. Nos, azt mondja, hogy a zsidó történelem és népiség olyan kontinuumot alkot, mely egyedülálló módon nem etnikai és nem is politikai jellegű. Természetesen a mi történelmünkben is vannak etnikai és

politikai utódvonalak, de fő ütőereit nem ezek alkotják. A zsidók nemzeti és kulturális genealógiáját minden időkből a verbális tartalom nemzedékről nemzedékre történő átadása határozta meg. A hitről szól, ez csak természetes, de még hatékonyabban a szövegekről. Sokatmondó tény, hogy ezek a szövegek már régóta írásban is hozzáférhetők. Ugyanígy sokat elárul az is, hogy a polémia már a kezdetek kezdetétől beléjük épült. A zsidó tisztelet akkor igazi, ha tiszteletlen is. A zsidó önhietség akkor, ha önvizsgálat is árnyalja, hol metszőn, hol mulatságosan. Rettentő fontos a tudomány – de a család még fontosabb. És ez a két fő tartópillér időnként át-átfedi egymást. Apák, anyák, mesterek. Fiak, lányok, tanulók. Szöveg, kérdés, vita. Hogy Istenről mit állíthatunk, nem tudjuk, de a zsidó folytonosság útját mindig szavak kövezték ki.

Éppen ez okból remekel a mi históriánk sztoriként is. Így van ez: a zsidók évkönyveiben jó néhány történelem és nagyszámú történet fonódik egymásba. Sok tudós és sok író merészkedett ebbe az útvesztőbe. Mi pedig, lám, közös sétát ajánlunk e labirintus néhány ösvényén, összepárosítva a regényíró és a történész látását, és a miriádni egymással társalgó hangot megtoldva a magunk közbeszólásával.

E karcsú kötetben meg sem kíséreltük, hogy a zsidó írásművek egész skáláját végigfuttassuk, legyen bár szó a legismertebbekről, a legnagyobb hatásúakról. Sok az olyan szöveg, amelyet mi sem olvastunk. Az esszé

műfajában hatalmas témákról bontakozhat ki sűrű, tág ölelésű vita; ugyanakkor azonban igencsak hajlamosít a szelektív olvasásra, a személyes elfogultságokra és az általánosítások nyegle hajhászására. Az efféle műfaji vétségek mentegéte helyett teljes felelősséget vállalunk minden hasonló gyenge pontért, hozzájuk sorolva sok olyat is, amibe esetleg az olvasó ütközik. Íme, még valami, amit könyvünk kimondani próbál: a zsidó hagyományban minden olvasó egyszersmind korrektor, és minden alkotó – beleértve a világmindenség Alkotóját is – kérdések hosszú sorára szolgál rá.

Ha fenti javaslatainkban van meggyőző erő, úgy közös apa-lánya projektünknek még értelme is lehet.

harminc évig uralkodott Jeruzsálemben, Dávid
 ultraortodox városában,
 amelyet ki nem állhatott, és az sem állhatta őt
 a szökdecslésével, táncikálásával, egyéjszakás
 kalandjaival.
 Jobban illett volna hozzá, ha Tel-Avivban
 uralkodik,
 kószál a városban mint (nyugdíjas) hadvezér, aki
 egyszerre
 gyászoló apa és közismert szoknyapecér,
 felfűtött világfi és király,
 aki zenét szerez, aki verseket ír, és néha
 szólóestet ad,
 mint „Az Édesszavú Zsoltáros”, egy divatos
 lokálban,
 majd kocsmába rukkan át ifjú rajongókkal és
 párthívekkel, és iszik.

Ami Dávid király életstílusát illeti, a Talmud magyarázata jóval nyersebb. Egy borsos történet szerint Dávid nem volt hajlandó nőül venni Aviságot, mert már volt tizennyolc felesége, és ennyi épp elég volt ahhoz, hogy kiélvezhesse a házaselet örömeit. Mellesleg a tizennyolc tipologikus szám is: megfelel az *élő* szót alkotó héber betűknek. Nos, e talmudi elbeszélés szerint a makacs Aviság ekkor kigúnyolta Dávidot, azt állítva, hogy egyszerűen túl öreg a feladathoz. Dávid ekkor

odahívta egyik feleségét, Betsabét, és – mármint ha hihetünk Ráv Jehudának – tizenháromszor kedvét lelte benne. A zsidó hagyományban ez is szép szimbolikus szám.

A jellegzetesen talmudi elbeszélés azonban – sajnálattal jegyezzük meg – igazságtalan a bibliai nőkkel. Dávid feleségei és szeretői közül sokan nyilvánvalóan túlfinomultak, akaratosak és önérdéküket hajhászók voltak, például az éles nyelvű Mikhál hercegnő, a majdnem tökéletes Abigél (egy „jófejú” szépség), valamint maga a parancsoló természetű Betsabé, a genetikai győztes, Salamon szülőanyja.

Időzzünk el most a középkorú király életének egyik epizódjánál. Isten jelenlétéről szól egy vegyes összetételű tömegben, valamint a nemek közti egyenlőség bizonyos válfajáról.

Amikor Dávid új, jeruzsálemi helyére költöztette a frigyládát, eláradt rajta az öröm, és „legjobb képessége szerint táncolt az Úr előtt”, igen hiányos öltözékben. Emellett egyenlő arányban osztott szét három különböző süteményt „az egész nép, Izrael egész sokasága, férfiak és nők között”. Dávid felesége, Mikhál, maga is király leánya, azonban viszolygott ettől a gesztustól. „Mily tiszteletreméltón viselkedett ma Izrael királya – jegyezte meg maró gúnnyal –, aki felfedte magát szolgálói cselédlányai előtt, ahogy egy szemérmetlen semmirekellő fedi fel magát!” Mikhál talán az ultraortodox Jeruzsálem álszent hangja volt, ahogyan az *Ugyanaz*

a tenger Ditája értelmezi. Vagy talán egyszerűen sznob volt.

Ez alkalomból megbillentjük kalapunkat a férj előtt. Izrael királya méltóságteljesen és mély értelműen megfelelt az asszonyának. „Az Úr színe előtt vigadtam – mondta volt Mikhálnak Dávid. – És ennél még hitványabb leszek: önmagam előtt alacsonyítom le magam, és az általad említett cselédlányokkal, az ő társaságukban fognak tisztelni!”

Ennyit az osztálykülönbségekről és az osztályhoz illő viselkedésről Dávid ősi városában. Az elbeszélés szerzője végezetül, meglehetősen otrombán, elmondja, hogy Mikhálnak halála napjáig nem született gyermeke, amivel természetesen arra utal, hogy fennhéjázó megjegyzéseit Isten sem értékelte.

Mindenekelőtt azonban az tűnik fel, hogy Dávid „hitvány” akar lenni, és le akarja magát alacsonyítani Isten – sőt még vakmerőbben –, a világ és saját felesége előtt (az utóbbin a világ, és ami még rosszabb, Dávid asszonyát értjük). Sok száz évvel később ez a lelkiállapot a zsidó hit és a zsidó humor egyik kősziklájává válik. Izrael e mokány királya, aki, úgy lehet, az időszámítás előtti első évezred fordulóján élt, sok tekintetben igencsak zsidós izraeli volt; egyszersmind nagyon emberi is, tele fogyatékoságokkal és perzselő szenvedélyekkel, pökhendiséget társítva önócsárlással.

Ebben a könyvben az „i. e.”, azaz „időszámítás előtt” konvenciót használjuk. Dávid azonban nagyon is

„Krisztus előtti”, Máté és Lukács evangéliuma szerint Jézus Krisztus biológiai elődje volt. Jézus talán örökölte Dávid nagyapó képességét az alázatra és az istenihez fűződő bizalmas viszonyra, de az ő nyíltan érzéki szenvedélyeit és királyi büszkeségét semmiképpen. A nők viszont mindkettőjüket módfelett szerették.

Mit kezdünk Dávid „cselédlányok közti tiszteletével”? Feministának igazán nem nevezhetjük, mint ahogy a társadalmi egyenlőségnek sem volt úttörője. Csattanója éppen azért olyan hatásos, mert a cselédlányok nemhogy a királyokkal, de még a férfi szolgákkal sem voltak egyenrangúak. Ugyancsak párját ritkító vonásra utal, hogy a király azonos ételajándékot adott minden alattvalójának, férfiaknak és nőknek egyaránt. Az erősek általában többet kaptak, mint a gyengék, és a férfiak többet, mint a nők.

Még a Biblia bámulatra méltó szociális törvényei sem alapulnak egyenlőségen. A szükséget szenvedő özvegy mindig nő, a róla való gondoskodásra kötelezett gazdag mindig férfi. A mózesi törvények nagyon is érzékenyek a nemre. Számonkérhetik, amit mai filozófusok „az elosztás igazságosságának” hívnak, de nem ismerik a minden embert azonos szintre helyező mátrix igazságát. A Biblia korántsem egyenlőségpárti, de kiköti, hogy az alatt lévőket tisztelettel kezeljék; igazságot érdemelnek (inkább, mint jótékonytságot), és megvan a maguk hangja.

Az egyenlőségnek egy másik fajtája is lappang ebben az elbeszélésben. Valahányszor valamilyen nagyszabású, isten kezdeményezte esemény történik, férfiak és nők együtt vesznek részt benne: énekelnek, mint láttuk, táncolnak, avagy szavukat szegi a vallási elragadtatás – de együtt vannak. Valahányszor valamelyik bibliai szerző nagy horderejű eseményről akart tudósítani, férfiakat és nőket ábrázolt, amint együtt örvendeznek (vagy szenvednek). Dávid szemében az, hogy „az Úr színe előtt vigad”, annyit jelent, hogy férfiak és nők előtt táncol. Hamisítatlan tel-avivi stílus! Isten szemlátomást akkor volt leginkább jelen az ősi izraeliek között, ha az esemény nagyszerűsége minden nemi és társadalmi megoszláson túl egyesíteni tudta népét.

Mindazonáltal az egyensúly kedvéért idekíváncozik egy megállapítás. A nőket mind a Bibliában, mind a Biblia utáni zsidó irodalomban marginalizálják, elhallgattatják, kordon mögé zárják. Mai mércével mérve a zsidó hagyomány legnagyobb részét jogosan címkézhetjük hímsovinisztának.

Mi azonban nem a többségi magatartásokat, hanem a jelentésszalakat keressük. Az itt megnevezett folyamatos vonalak, a Dávid-féle Isten előtti, nemektől független népiségfogalom és az önérvényesítő avisági női kiállás akkor is, most is alapvetően fontos számos zsidó jelenség megértéséhez.